

ประเพณีนมัสการพระพุทธรูปบาทบัวบก : พัฒนาการประเพณี พิธีกรรม สู่มรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมของจังหวัดอุดรธานี

ธัชวรสร์น หนูแก้ว¹, ไทรฤกษ์ ศิลาคม² และ สุวัฒน์ ศรีชมชื่น³

^{1,2,3}สำนักวิชาศึกษาทั่วไป

^{1,2,3}มหาวิทยาลัยราชภัฏอุดรธานี

บทคัดย่อ

บทความนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาพัฒนาการของงานประเพณีนมัสการพระพุทธรูปบาทบัวบก เพื่อศึกษาประเพณีพิธีกรรมและความเชื่อในงานประเพณีนมัสการพระพุทธรูปบาทบัวบก และเพื่อศึกษาคคุณค่าทางวัฒนธรรมของประเพณีนมัสการพระพุทธรูปบาทบัวบก วัดพระพุทธรูปบาทบัวบก อำเภอบ้านผือ จังหวัดอุดรธานี วิธีการวิจัยใช้วิธีวิจัยเชิงคุณภาพ โดยการศึกษาจากเอกสารการสังเกตแบบมีส่วนร่วม และการสัมภาษณ์เชิงลึก

ผลการวิจัย พบว่า ภูพระบาทเป็นสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ทางศาสนาและความเชื่อมาตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์ต่อเนื่องมาถึงยุควัฒนธรรมทวารวดี วัฒนธรรมขอม และวัฒนธรรมล้านช้าง พระพุทธรูปบาทบัวบก เป็นรอยพระพุทธรูปที่ประดิษฐานอยู่บนไหล่เขาภูพระบาท เดิมมีการก่อมณฑปครอบรอยพระพุทธรูปไว้ ต่อมาประมาณปี พ.ศ. 2465 พระอาจารย์สีหัตถ์ สุวรรณมาโจ ได้รื้อมณฑปเก่าออกแล้วสร้างพระธาตุขึ้นใหม่ หลังการสร้างเสร็จเรียบร้อยได้จัดให้มีการทำบุญเพื่อเฉลิมฉลองสมโภชองค์พระธาตุและได้มีการสืบทอดงานดังกล่าวเป็นประเพณีประจำปีของวัดและได้พัฒนามาเป็นงานประเพณีนมัสการปิดทองรอยพระพุทธรูปบาทในปัจจุบัน โดยมีพิธีกรรมเกี่ยวกับรอยพระพุทธรูป และตำนานพญามิลินทนาถ ถือเป็นงานประเพณีประจำปีของวัดและของชุมชนที่มีมายาวนานเกือบ 100 ปี ซึ่งมีความสำคัญต่อการสืบสานพระพุทธศาสนาในท้องถิ่น พุทธศาสนิกชนและชุมชนโดยรอบภูพระบาทมีบทบาทสำคัญที่ช่วยให้ประเพณีนี้สืบสานมาจนถึงปัจจุบัน นอกจากนี้ชุมชนยังมีส่วนสำคัญต่อการรักษาอัตลักษณ์ของ

งานบุญประเพณีควบคู่ไปกับการรักษาตำนานอุษา-บารสและการรักษาธรรมชาติ
สิ่งแวดล้อมในอุทยานประวัติศาสตร์ภูพระบาทด้วย ถือเป็นมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรม
ที่ใกล้จะสูญหายไปจากสังคม สมควรอย่างยิ่งที่รัฐและท้องถิ่นต้องร่วมกันส่งเสริม สืบสาน
และอนุรักษ์ให้ต่อเนื่องไปถึงยังอนุชนรุ่นหลัง

คำสำคัญ ; ประเพณี, พิธีกรรม, รอยพระพุทธรบาท, มรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรม,
จังหวัดอุดรธานี

Phra Buddhabat Bua Bok Worship Ceremony: Development of the Ceremony which Becomes the Cultural Heritage of Udonthani

Thatchawat Nukaew¹, Krairoek Silakhom², and Supat Srichomchuen³

^{1,2,3}Office of General Education

^{1,2,3}Udonthani Rajabhat University, Thailand

Abstract

This article aimed to study 1) the development of the Phra Buddhabat Bua Bok worship ceremony, 2) the customs, rites, and beliefs related to the Phra Buddhabat Bua Bok Worship ceremony, and 3) the cultural value of the Bua Bok Buddha worship ceremony at Phra Phutthabat Bua Bok, Ban Phue District, Udon Thani Province. The qualitative research method was used. The study was conducted by document reviews, participant observation, and in-depth interviews. The findings of this study indicated that the Phu Phra Bat has been a sacred religious place and a place of beliefs throughout the prehistoric age, the Dvaravati period, and the times of the Khmer and the Lan Xang cultures. Phra Phutthabat Bua Bok is a replica of the Buddha's footprint located on the slope of Phu Phrabat Mountain. Originally, Phra Buddhabat Bua Bok was covered with a Mondapa building. Later, around 1922, Venerable Phra Ajarn Sithat Suwanmajo had the old Mondapa shrine demolished, and then built a new Phrathat Chedi there instead. After the construction was finished, there was a merit-making fair to celebrate this important religious structure. The worshipping event is held as the Temple annual fair and has developed into a tradition of worshipping the Buddha's footprints today. The main events consisted of Buddha Footprint worshipping and the rite related to the legend of Naga-king Milinthanak. It is considered as an important annual event of

both the temple and the community for almost 100 years which is important for the continuation of Buddhism in the local area. Buddhists and the communities surrounding Phu Phra Bat play an important role in helping this tradition continue to the present day. In addition, these communities took their important part in preserving the identity of the traditional event, along with preserving the legend of Usa-Baros, as well as preserving the natural environment in Phu Phra Bat Historical Park. It is a cultural heritage that is nearly losing. It is deserved to be preserved, promoted, and maintained by the government and local authorities to ensure their survival for future generations.

Keywords ; Customs, Rites, The Buddha Footprint, Intangible Cultural Heritage, Udon Thani Province

บทนำ

พระพุทธรูปบาทบัวบกเป็นรอยพระพุทธรูปที่ตั้งอยู่บนไหล่เขาภูพระบาท ประดิษฐานอยู่ที่วัดพระพุทธรูปบาทบัวบก บ้านตัว ตำบลเมืองพาน อำเภอบ้านผือ จังหวัดอุดรธานี ถือเป็นส่วนหนึ่งของอุทยานประวัติศาสตร์ภูพระบาท ซึ่งเป็นโบราณสถานที่มีพัฒนาการมาอย่างต่อเนื่องของการมาใช้สถานที่แห่งนี้ของมนุษย์ ภูพระบาทเป็นสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ทางศาสนาและความเชื่อมาตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์ ต่อเนื่องมาจนถึงสมัยวัฒนธรรมทวารวดี วัฒนธรรมขอม และวัฒนธรรมล้านช้าง รอยพระพุทธรูปมีลักษณะเป็นแอ่งลึกประมาณ 60 เซนติเมตร ลงไปในพื้นหินยาว 1.93 เมตร กว้าง 90 เซนติเมตร เดิมมีการก่อมณฑปครอบรอยพระพุทธรูปไว้ ต่อมาประมาณปี พ.ศ. 2465 พระอาจารย์สีห์ศักดิ์ สุวรรณมาโจ ได้นำมณฑปเก่าออกแล้วสร้างพระธาตุครอบรอยพระพุทธรูปขึ้นใหม่ และยังสร้างรอยพระพุทธรูปจำลองวางทับรอยพระพุทธรูปเดิมไว้ เนื่องจากเป็นหลุมลึกและมักมีสัตว์ตกลงไป ภายในพระธาตุเจดีย์บรรจุพระบรมสารีริกธาตุ ตัวองค์พระธาตุเป็นทรงบัวเหลี่ยมคล้ายองค์พระธาตุพนม และหลังการสร้างพระธาตุครอบรอยพระพุทธรูปเสร็จเรียบร้อยได้จัดให้มีการทำบุญเพื่อเฉลิมฉลองสมโภชองค์พระธาตุเจดีย์ และได้มีการสืบทอดงานดังกล่าวเป็นประจำปีของวัดและได้พัฒนามาเป็นงานประเพณีนมัสการปิดทองรอยพระพุทธรูปในปัจจุบัน โดยกำหนดจัดขึ้นในช่วงวันขึ้น 11-15 ค่ำ เดือน 4 ถือเป็นงานประเพณีประจำปีของวัดและของชุมชนมายาวนานกว่า 100 ปี (กระทรวงวัฒนธรรม, 2565; สุมิตร ปิติพัฒน์, 2558)

เจดีย์พระพุทธรูปบาทบัวบกนั้นอยู่ในสถานที่ภูมิวัฒนธรรมโดดเด่น กล่าวคือตั้งอยู่บนไหล่เขาภูพระบาท มีลักษณะเป็นโบราณสถานทั้งเกิดเองตามธรรมชาติและมนุษย์สร้างขึ้นบนป่าเขา เดิมทีเหมาะสมสำหรับการเดินทางมากราบไหว้และภาวนาสำหรับผู้แสวงหาความสงบ เป็นดินแดนของพระปฏิบัติสายป่า ตลอดระยะเวลาตั้งแต่ก่อสร้างพระธาตุเจดีย์ได้มีประเพณีไหว้พระธาตุประจำปี แปรเปลี่ยนไปตามสภาพความพร้อมของวัดและสภาพของเศรษฐกิจสังคมด้วย แต่ไม่ได้ขาดจากการจัดงานประเพณีนมัสการรอยพระพุทธรูปกระทั่งมาถึงปัจจุบัน วัดพระพุทธรูปบาทบัวบกตั้งอยู่เฉพาะวัดและห่างจากชุมชน พื้นที่ป่าถูกควบคุมโดยหน่วยงานราชการอื่นที่มาตั้งอยู่ร่วมด้วย ทำให้การจัดงานไม่ได้รับความสนใจของชาวบ้านอย่างแต่ก่อน ความเจริญของเศรษฐกิจ

เปลี่ยนแปลงไป จึงมีความสนใจในงานประเพณีลดน้อยลง ดังเช่นคำบอกกล่าวของท่านเจ้าอาวาสว่า “เดี๋ยวนั้นคนสนใจงานน้อยลง ประเพณีที่จัดขึ้นก็ไม่มีใครมาช่วยงาน เพราะชาวบ้านมีอย่างอื่นให้รื่นเริงมากกว่ามาวัด” (พระครูพุทธบาทบวรวิริย์. (2565, 12 กุมภาพันธ์). เจ้าอาวาสวัดพระพุทธรูปบัวบก[บทสัมภาษณ์].

อย่างไรก็ตาม ทางวัดพระพุทธรูปบัวบก ได้พยายามจัดงานเพื่อรักษาประเพณีนี้ไว้ให้สืบทอดไปในทุกปี แม้จะมีคนมาร่วมงานน้อย และได้พยายามเสริมงานทางพระพุทธรูปศาสนาอื่นที่เกี่ยวข้อง เช่น การจัดพิธีเถรภิษกการจัตกกิจกรรมสืบเนื่องวันวิสาขบูชาเข้ามาไว้ในงานประเพณีมัสการนี้ด้วย เพื่อให้เป็นการดำรงและสืบทอดอายุพระพุทธรูปศาสนาต่อไป นอกจากนี้ ยังร่วมกับสำนักงานวัฒนธรรมจังหวัดอุดรธานี มหาวิทยาลัยราชภัฏอุดรธานี เพื่อจัดเก็บข้อมูลขึ้นทะเบียนเป็นมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมของจังหวัดได้เป็นที่เรียบร้อย (ประกาศจังหวัดอุดรธานี, 2562) พร้อมทั้งมีการส่งเสริมงานประเพณีที่นับว่าอาจจะเสี่ยงที่จะสูญหายไปให้มีชีวิต ให้คงอยู่เป็นมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมของไทยและของโลกได้อย่างยั่งยืนและมีความหมายต่อสังคมชุมชนสืบไป

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. เพื่อศึกษาพัฒนาการของงานประเพณีมัสการพระพุทธรูปบัวบก
2. เพื่อศึกษาพิธีกรรมและความเชื่อในงานประเพณีมัสการพระพุทธรูปบัวบก
3. เพื่อศึกษาคุณค่าทางวัฒนธรรมของประเพณีมัสการพระพุทธรูปบัวบก

การทบทวนเอกสารและวรรณกรรมที่เกี่ยวข้อง

1. ความหมายของมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรม
กรมส่งเสริมวัฒนธรรม กระทรวงวัฒนธรรมได้อธิบายความหมายของ “มรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรม” ว่าหมายถึง การปฏิบัติ การแสดงออก ความรู้ ทักษะ ตลอดจนเครื่องมือ วัตถุ สิ่งประดิษฐ์ และพื้นที่ทางวัฒนธรรมที่เกี่ยวข้องกับสิ่งเหล่านั้น ซึ่งชุมชน กลุ่มชน หรือในบางกรณีปัจเจกบุคคลยอมรับว่า เป็นส่วนหนึ่งของมรดกทางวัฒนธรรมของตน มรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมซึ่งถ่ายทอดจาก

คนรุ่นหนึ่งไปยังคนอีกรุ่นหนึ่งนี้ เป็นสิ่งซึ่งชุมชนและกลุ่มชนสร้างขึ้นมาอย่างสม่ำเสมอ เพื่อตอบสนองต่อสภาพแวดล้อมของตน เป็นปฏิสัมพันธ์ของพวกเขาที่มีต่อธรรมชาติและประวัติศาสตร์ของตน และทำให้คนเหล่านั้นเกิดความภูมิใจในตัวตนและความรู้สึกสืบเนื่องก่อให้เกิดความเคารพต่อความหลากหลายทางวัฒนธรรม และการคิดสร้างสรรค์ของมนุษย์

ในการจัดหมวดหมู่ของมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมจากกรมส่งเสริมวัฒนธรรม ได้แบ่งแยกมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมแบ่ง 7 สาขา เช่น สาขาภาษา ภาษาถิ่น และภาษาชาติพันธุ์ สาขาวรรณกรรมพื้นบ้าน สาขาศิลปะการแสดง สาขาแนวปฏิบัติทางสังคม พิธีกรรมและงานเทศกาล สาขางานช่างฝีมือดั้งเดิม สาขาความรู้และแนวปฏิบัติเกี่ยวกับธรรมชาติและจักรวาล สาขากีฬามรดกภูมิปัญญาไทย การเล่นเกม การกีฬา และศิลปะการต่อสู้ป้องกันตัว (กรมส่งเสริมวัฒนธรรม, 2565)

จากประเภทของมรดกภูมิปัญญาข้างต้น พบว่า ประเพณีนมัสการพระพุทธรูปแบบบัวบกมีลักษณะสำคัญตามประเภทของมรดกภูมิปัญญาคือ มีลักษณะตามแนวปฏิบัติทางสังคม พิธีกรรมและงานเทศกาล กล่าวคือมีการจัดงานประเพณีนมัสการพระพุทธรูปแบบบัวบก เป็นประจำทุกปี ต่อเนื่องมากกว่า 100 ปี จวบจนปัจจุบัน

ดังนั้น มรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมในส่วนของแนวปฏิบัติทางสังคม พิธีกรรมและงานเทศกาลทำให้เห็นโครงสร้างของชีวิตชุมชนและกลุ่มคน ประเพณีพิธีกรรมยังทำหน้าที่สำคัญเพื่อส่งเสริมโครงสร้างทางสังคมด้วยการหลอมเข้าไว้ด้วยกัน ดังเช่นประเพณีนมัสการพระพุทธรูปแบบบัวบกที่ครั้งหนึ่งเคยเป็นความทรงจำร่วมของสังคมท้องถิ่นนี้ มรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมจึงเป็นปัจจัยสำคัญหนึ่งที่ต้องส่งเสริมสืบทอดให้เกิดค่านิยมและบรรทัดฐานของสังคมได้ (กรมส่งเสริมวัฒนธรรม, ม.ป.ป.: 9)

2. ความหมายของประเพณีและพิธีกรรม

ประเพณี เป็นมรดกทางวัฒนธรรมทางสังคมที่ก่อตัวขึ้นอย่างถาวรได้ปฏิบัติสืบกันมาจนเป็นความเคยชิน ตามที่สุภัทรา สุภาพ ไต้ให้ความหมายว่า “ประเพณีหมายถึง ความคิดความเชื่อ การกระทำ ค่านิยม ทศนคติ ศีลธรรม จารีต ระเบียบ แบบแผน และวิธีการกระทำสิ่งต่าง ๆ ตลอดจนถึงการประกอบพิธีกรรม ในโอกาสต่าง ๆ กัน ที่กระทำกันมาตั้งแต่อดีต ลักษณะสำคัญทางประเพณีเป็นสิ่งที่ปฏิบัติและเชื่อถือกันมานาน จนกลายเป็น

แบบอย่างความคิดหรือการกระทำที่ได้ทำสืบต่อกันมา และยังมีอิทธิพลอยู่ในปัจจุบัน” (สุพัตรา, 2520) เช่นเดียวกับราชบัณฑิตยสถาน (2542, น. 663) ได้ให้ความหมายของประเพณีสั้น ๆ ไว้ว่า “ประเพณี น. หมายถึง สิ่งที่นิยมถือประพฤติปฏิบัติสืบ ๆ กันมา จนเป็นแบบแผนขนบธรรมเนียมหรือจารีตประเพณี”

ตามความหมายข้างต้นประเพณีนั้นผูกพันกับวิถีชีวิตของคนมาตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน สามารถแบ่งได้เป็น 2 ส่วน คือ ประเพณีส่วนบุคคล เช่น ประเพณีการเกิด การตาย การแต่งงาน เป็นต้น และประเพณีส่วนรวม กล่าวคือ “ประเพณีส่วนรวม มักสืบเนื่องมาจากความเชื่อ” เช่น ประเพณีเข้าพรรษา ประเพณีสงกรานต์ เป็นต้น (พระยาอนุมานราชธน, 2515, น. 39) งานประเพณีเหล่านี้สามารถเห็นได้ทั่วดินแดนไทย สะท้อนถึงการสืบต่อการปฏิบัติอย่างต่อเนื่องไม่ขาดสาย

ส่วนพิธีกรรม ราชบัณฑิตยสถานให้ความหมายว่า “พิธีกรรมคือการบูชาแบบอย่างหรือแบบแผนต่างๆ ที่ปฏิบัติในทางศาสนา (พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน, 2542, น. 788) กล่าวคือพิธีกรรม คือ หัวใจหลักของระบบความเชื่อหรือศาสนาต่างๆ ที่มนุษย์สร้างขึ้นมีรูปแบบตายตัวและศักดิ์สิทธิ์ สะท้อนออกถึงการเข้าถึงสิ่งนั้นที่นับถือหรือปรารถนาให้เกิดขึ้นอย่างเป็นรูปธรรม มนุษย์นั้นมีความพึงพอใจปรารถนาจะให้สิ่งที่ตนคิดและเชื่อเกิดขึ้น เช่น ความอุดมสมบูรณ์ สิ่งที่ไม่เห็นทั้งโลกนี้และโลกหน้า เพื่อให้สามารถจัดการกับปัญหาที่เกิดขึ้น ได้อย่างมีคุณค่าและเหมาะสม และ สุทธาธิกุล ภาณุจนภรางกูร (2544, น. 20) กล่าวว่า พิธีกรรมเป็นองค์ประกอบที่สำคัญอย่างหนึ่งของประเพณี ประเพณีต่าง ๆ จะต้องมิพิธีกรรม หรือวิธีการปฏิบัติอย่างใดอย่างหนึ่งตามความคิด ความเชื่อของคนในสังคม เมื่อคนในสังคมนั้นประพฤติ หรือกระทำพิธีกรรมนั้นเหมือน ๆ กันโดยส่วนรวมและกระทำสืบต่อ ๆ กันมา พิธีกรรมนั้นกลายเป็นประเพณีของชุมชนใดชุมชนหนึ่ง เช่น ประเพณีแต่งงาน

ดังนั้นพิธีกรรมคือการสื่อสารกันของมนุษย์กับมนุษย์ หรือระหว่างมนุษย์กับสิ่งแวดล้อมรอบตัว เพื่อให้เข้าใจธรรมชาติ เพื่อเป็นกระจุกเงาสะท้อนความเข้าใจ โคร่งสร้างสังคมและวัฒนธรรม

3. ความคิดเรื่อง การแพร่กระจายทางวัฒนธรรม (Cultural Diffusion)

การแพร่กระจายทางวัฒนธรรม (Cultural Diffusion) หมายถึงการกระจายตัวของแบบแผนทางวัฒนธรรมจากพื้นที่หนึ่งไปยังพื้นที่อื่น เช่น ภาษา การแต่งกาย ศาสนา เทคโนโลยี วัตถุสิ่งของ เครื่องมือเครื่องใช้ หรือความคิดความเชื่อ ซึ่งมี 5 ลักษณะ คือ 1. การแพร่จากที่หนึ่งไปยังที่อื่นโดยวัฒนธรรมในที่เดิมยังคงมีพลังและแพร่ออกไปมีพลังในที่อื่นด้วย 2. การแพร่แบบเปลี่ยนพื้นที่ โดยกลุ่มคนในวัฒนธรรมหนึ่งย้ายถิ่นอาศัยไปอยู่ที่ใหม่ 3. การแพร่แบบลำดับชั้น เป็นการนำวัฒนธรรมของชนชั้นสูงแพร่ไปสู่ชนชั้นล่าง 4. การแพร่ผ่านบุคคล ซึ่งคน ๆ หนึ่งจะนำวัฒนธรรมติดตัวไปและเผยแพร่ไปสู่คนอีกคนหนึ่งแบบตัวต่อตัว และ 5. การแพร่แบบมีตัวกระตุ้น เป็นการแพร่วัฒนธรรมผ่านบางสิ่งบางอย่าง หรืออาศัยความคิดบางอย่างเป็นเครื่องมือในการเผยแพร่ (นฤพนธ์ ด้วงวิเศษ, 2565)

โดยฟรานซ์ โบแอส นักมานุษยวิทยาเชิงประวัติศาสตร์ อธิบายว่า วัฒนธรรมมีวิวัฒนาการเหมือนกันทุกหนทุกแห่ง โบแอสเชื่อว่าแบบแผนทางวัฒนธรรมที่ดำรงอยู่ในสังคม เช่น การออกแบบเครื่องประดับร่างกาย หรือความคิดเกี่ยวกับตระกูล ต้องศึกษาในรายละเอียดส่วนบุคคล และมีแบบแผนทางวัฒนธรรมอะไรบางอย่างที่ตกทอดหรือได้รับมาจากสังคมอื่น การแพร่กระจายทางวัฒนธรรมจึงทำให้เกิดความแตกต่าง วัฒนธรรมบางอย่างอาจแพร่มาจากสังคมอื่น และมีการเปลี่ยนแปลงมาเป็นลำดับ (นฤพนธ์ ด้วงวิเศษ, 2565) ดังนั้น โบแอสจึงเชื่อว่า กลุ่มชนที่มีลักษณะคล้ายกันจะมีเกี่ยวข้องสัมพันธ์กันมาก่อน การที่สังคมมีวัฒนธรรมเหมือนกันก็เพราะการแพร่กระจายทางวัฒนธรรมจากสังคมหนึ่งไปอีกสังคมหนึ่ง ทำให้เกิดการปะทะสังสรรค์กันทางวัฒนธรรม เกิดการยอมรับวัฒนธรรมซึ่งกันและกัน (อมรา พงศาพิชญ์, 2542, น. 119-120)

วิธีดำเนินการวิจัย

การศึกษาข้อมูลใช้วิธีการศึกษาเชิงคุณภาพ โดยการศึกษาจากเอกสาร (Documentary research) หนังสือ ตำรา บทความ และงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับงานประเพณี นมัสการพระพุทธบาทบัวบก การศึกษาภาคสนามการสังเกตแบบมีส่วนร่วม (Participation Observation) โดยใช้แนวทางในการสังเกตแบบมีส่วนร่วม มีการเข้าร่วมสังเกตใน

พิธีนมัสการปิดทองรอยพระพุทธรบาทประจำปี ในวันที่ 7 เดือนมีนาคม ปี พ.ศ. 2560 และเข้าสังเกตการณ์จัดงานประเพณีอย่างต่อเนื่องในปี 2561-2565 ในช่วง 11-15 ค่ำ เดือน 4 และการสัมภาษณ์เชิงลึก (In-dept Interview) โดยสัมภาษณ์จากผู้ให้ข้อมูลสำคัญ (key informant) ได้แก่ เจ้าอาวาสวัดพระพุทธรบาทบัวบก อายุ 75 ปี และชาวบ้านที่เคยพบเห็นงานประเพณีที่เคยจัดขึ้นในอดีต ได้แก่ ผู้ประกอบพิธี ผู้เตรียมเครื่องบูชา ผู้สืบทอดพิธีกรรมของชุมชน เป็นเพศหญิง 3 คน อายุ 40, 45 และ 71 ปี การวิเคราะห์ข้อมูลใช้วิธีการวิเคราะห์เนื้อหาเชิงพรรณนา

ผลการวิจัย

ความเป็นมารอยพระพุทธรบาทบัวบกและพระธาตุครอบรอยพระพุทธรบาทบัวบก จากการศึกษาเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องพบว่า ประวัติความเป็นมาของพระพุทธรบาทบัวบกนั้น มีการเล่าขานในลักษณะของตำนานพระเจ้าเหยียบโลกร (พระเจ้าเหยียบโลก) ว่าพระพุทธเจ้าได้เสด็จมาโปรดสัตว์ในที่ต่าง ๆ เป็นจำนวนมาก ครั้งหนึ่ง พระพุทธองค์ได้เสด็จมาประทับอยู่ที่ดอยนันทะดงฮี ในแคว้นหลวงพระบาง ได้ทรงทราบว่า นาคแถบฝั่งโขงมีความดุร้ายมักรบกวนมนุษย์และสัตว์ทั้งหลายอยู่เป็นประจำเพื่อที่จะโปรดสัตว์ให้พ้นทุกข์พระองค์จึงได้เสด็จไปยังถ้ำหนองบัวบาน และถ้ำบัวบก อันเป็นที่อาศัยของนาค 2 ตน คือ กุทโรปาปนาค และมิลินทนาค พระพุทธองค์ได้ทรงแสดงธรรมแก่กุทโรปาปนาค จึงได้บังเกิดความเลื่อมใสประกาศตนเป็นอุบาสก และถือพระไตรสรณคมน์เป็นสรณะที่พึ่งที่ระลึกตลอดชีวิต

หลังจากนั้นกุทโรปาปนาคจึงนึกถึงน้องชายคือมิลินทนาคว่า ควรจะได้สดับพระธรรมเทศนาจากพระพุทธองค์เช่นตน เพื่อจะได้ประพฤติดนในทางที่ถูกที่ควร จึงได้กราบทูลขอให้พระพุทธเจ้าเสด็จไปโปรด เมื่อพระพุทธองค์เสด็จมาถึงถ้ำบัวบก อันเป็นที่อยู่ของมิลินทนาค มิลินทนาคก็แสดงฤทธิ์อำนาจเพื่อขัดขวาง และทำร้ายพระพุทธองค์ด้วยวิธีต่าง ๆ แต่ไม่เป็นผล ในที่สุดจึงได้แปลงร่างเป็นมนุษย์เข้าไปนมัสการพระพุทธองค์เพื่อขอขมา พระพุทธเจ้าทรงแสดงธรรมโปรดมิลินทนาค เมื่อมิลินทนาคได้สดับพระธรรมเทศนาแล้ว ก็สำนึกผิดในสิ่งที่ตนได้กระทำไปแล้ว และทูลขอบรรพชาอุปสมบทในพระพุทธศาสนา แต่เนื่องจากมิลินทนาคมิใช่มนุษย์ พระพุทธองค์จึง

อุปสมบทให้ไม่ได้ เพราะผิดพระวินัย ดังนั้น พระพุทธองค์จึงทรงประทานไตรสรณคมน์ ให้มีลิตนาคไว้เป็นสรณะที่พึ่งที่ระลึกและถือปฏิบัติต่อไป เป็นการเปลี่ยนวิถีชีวิต จากที่เคยเบียดเบียนทำร้ายสัตว์โลกมาเป็นช่วยเหลือเกื้อกูลสัตว์โลก ตามแนวทางของ พระพุทธศาสนา

เมื่อมีลิตนาครับไตรสรณคมน์แล้ว จึงกราบทูลขอรอยพระบาทพระพุทธองค์ ไว้เป็นที่สักการบูชา พระพุทธองค์ทรงพิจารณาสถานที่แล้ว จึงได้ประทับรอย พระพุทธบาทไว้ ณ สถานที่นี้ แล้วจึงเสด็จกลับพระเชตวันมหาวิหาร (ฐานข้อมูลประเพณี ท้องถิ่นในประเทศไทย ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร, 2560; สำนักงานพระพุทธศาสนา จังหวัดอุดรธานี, 2560)

การเกิดขึ้นของรอยพระพุทธบาทบัวบกจึงสัมพันธ์กับตำนานเกี่ยวกับพญานาค ที่เป็นความเชื่อของคนในท้องถิ่นลุ่มน้ำโขง สอดคล้องกับอีกตำนานท้องถิ่นที่กล่าวถึง การเสด็จมาโปรดพวคนาคเช่นกัน คือ ตำนานอุรังคธาตุ หรือนิทานอุรังคธาตุ ได้แก่ ตำนานการสร้างพระธาตุพนม ตำนานนี้กล่าวถึงบริเวณภูพระบาทแต่เดิมเรียกว่า ภูกุเวียน เป็นสถานที่ที่เชื่อว่าเป็นที่อยู่ของพญานาคที่พระพุทธเจ้าเสด็จมาทรมานและเทศนา นาคให้กลายเป็นพุทธสาวกดังปรากฏในบันรอยพระบาทในนิทานอุรังคธาตุฉบับลาวว่า มีเรื่องเล่าไว้เป็นตำนานที่มาของรอยพระพุทธบาทแห่งนี้ ดังนี้ เมื่อครั้งพระพุทธเจ้าเสด็จ มาประทับอยู่ภูกุเวียน เพื่อต้องการจะทรมานนาคที่อยู่บริเวณนี้ พระพุทธองค์จึงทรง เปล่งรัศมีไปยังเมืองนาคที่มีสุวรรณนาคอาศัยอยู่ เมื่อถูกทำทรมานจากรัศมีจึงออกมา เป่ามนต์พิชให้เป็นคว้นปกคลุมภูกุเวียน พระพุทธเจ้าจึงได้เข้าเตโชธาตุให้เป็นลำไฟ เกี่ยวตัวสุวรรณนาคจนตกน้ำ และด้วยฤทธิ์ของพระพุทธองค์เป็นเหตุให้ไฟอันเกิดจาก เตโชธาตุนั้นลุกเป็นเปลวเพลิง แผ่ไปถึงหนองบัวบานซึ่งเป็นที่อยู่ของ กุทโธปาปะนาค ผู้เป็นหลานของนาคเกล็ดคำ (สุวรรณนาค) นั้น

กุทโธปาปะนาคและพลพรรคก็พากันมาล้อมภูกุเวียนเอาไว้ และต่างรุมกัน พ่นเปลวไฟใส่พระพุทธเจ้า แต่ไฟนั้นก็กลายเป็นดอกไม้บูชาพระองค์ นาคผู้ล้างเมือง หนองหานหลวงจึงใช้วิธีทะเลาะภูกุเวียน มหาบุรุษก็เข้าปฐวีธาตุดกิลิน หินผาทั้งหลาย ก็กระด้างแก่นไม้อาจถูกทำลายได้ พวคนาคทั้งหลายพ่นพิชใส่พระพุทธเจ้า พระพุทธเจ้า ก็เข้าวายุกลินเป่าไฟกลับคืนไปไหม้ขนาดทั้งหลาย เป็นหลายเพื่อหลายที พวคนาค

ทำอะไรก็ไม่อาจชนะพระพุทธเจ้าได้ จนเหนื่อยหิว เวลานั้น “เมื่อพระพุทธเจ้าเสด็จขึ้นทางอากาศ พวกนาคทั้งหลายก็พากันโง่งหลังขึ้นเป็นหมู่ นาคอ้อมพระพุทธเจ้าเอาไว้ พระองค์ก็เนรมิตเป็นหัวนาคขาดตกลงสู่พื้นดิน ทำให้เหล่านาคนั้นหวาดกลัว ขวัญเสีย พระพุทธเจ้าจึงแผ่เมตตาพรหมวิหารแก่นาคทั้งหลายแล้วตรัสว่า “ท่านทั้งหลาย จงบรรเทาเสียยังพยาสีตูมฝี่อันมีอยู่ในหัวใจของท่านอันได้แก่ความโกรธมาน อันเกิดในหัวใจของท่านนั้นเทอญ เหาตถาคตจักใส่ยาให้หายพยาสีตูมฝี่” “เมื่อนาคทั้งหลายได้ยิน พุทธดำรัสสั่งนั้นก็มิใจขึ้นชมยินดี พร้อมกันเข้ามากราบแทบพระบาท พระพุทธองค์ จึงสั่งสอนให้เหล่านาคตั้งอยู่ในไตรสรณคมน์ นาคทั้งหลายก็ขอรอยพระบาทไว้เป็นที่เคารพ พระพุทธเจ้าก็เหยียบไว้ในแผ่นดินใกล้กับสุวรรณนาคคือที่เทิงภูฏเวียน” นั่นเอง (อุตร จันทวัน, 2547)

การสร้างเจดีย์ครอบรอยพระบาท

เจดีย์พระพุทธรูปบาทบัวบกนั้น เป็นการสร้างครอบรอยพระพุทธรูปบาทที่ประดิษฐานอยู่ที่วัดพระพุทธรูปบาทบัวบกแต่เดิม กล่าวคือ สร้างประมาณราว พ.ศ. 2460 เดิมชื่อวัดพระบาทภูฏเวียน หรือวัดภูฏเวียง เป็นวัดร้างเก่าแก่สมัยทวารวดี ซึ่งตั้งอยู่บนไหล่เขาภูพระบาท บ้านตัว ตำบลเมืองพาน อำเภอบ้านผือ จังหวัดอุดรธานี ห่างจากตัวอำเภอบ้านผือ ประมาณ 14 กิโลเมตร ตั้งอยู่บริเวณทางแยกซ้ายมือก่อนถึงที่ทำการอุทยานประวัติศาสตร์ ภูพระบาท ถือเป็นสถานที่ท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมที่มีความสำคัญแห่งหนึ่งของอำเภอบ้านผือ และของจังหวัดอุดรธานี และนับเป็นส่วนหนึ่งของอุทยานประวัติศาสตร์ภูพระบาท ซึ่งเป็นโบราณสถานที่มีพัฒนาการต่อเนื่องของการมาใช้สถานที่แห่งนี้เป็นที่ศักดิ์สิทธิ์ทางศาสนาและความเชื่อมาตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์ ทวารวดี ขอม และล้านช้าง โดยวัดพระพุทธรูปบาทบัวบกมีศาสนสถานที่สำคัญ ได้แก่ รอยพระพุทธรูปบาท และอุบมุงที่สร้างครอบรอยพระพุทธรูปบาท ภายในวัดมีเสมาหินโบราณ รูปवादในสมัยก่อนประวัติศาสตร์ปรากฏอยู่ตามเพิงหินภายในบริเวณวัดหลายแห่ง

ส่วนคำว่า “บัวบก” เป็นชื่อของพันธุ์ไม้ชนิดหนึ่งที่เกิดขึ้นตามป่า มีหัว และ

ใบคล้ายใบบัว ซึ่งชาวบ้านทั่วไปเรียกว่า ผักหนอก บั๊กบักนี้คงจะมีอยู่มากในบริเวณที่พบ รอยพระพุทธรูป จึงเรียกรอยพระพุทธรูปนี้ว่า “พระพุทธรูปบั๊กบัก” หรือคำว่าบั๊กบัก อาจจะมาจกคำว่า บัก ซึ่งหมายถึง ไม่แห้งแล้ง รอยพระพุทธรูปมีลักษณะเป็นแอ่งลึก ประมาณ 60 เซนติเมตร ลงไปในพื้นหินยาว 1.93 เมตร กว้าง 90 เซนติเมตร เดิมมีการก่อมณฑปครอบรอยพระพุทธรูปไว้ ต่อมาประมาณปี พ.ศ. 2465 พระอาจารย์สีห์ทัตต์ สุวรรณมาโจ ได้รับอาราธนาจากพุทธศาสนิกชนให้มาเป็นผู้นำพุทธศาสนิกชน บูรณะเจดีย์ และสร้างวัดขึ้นใหม่ โดยได้รื้อมณฑปเก่าออกแล้วสร้างพระธาตุเจดีย์ขึ้นใหม่ โดยใช้หินภูเขาเผาให้สุกผสมกับยางไม้ ยางมวงและหนังสัตว์ที่เนาและหัวกล้วยนำมาผสมกันนำมา ก่อสร้างเสนาสนะและมีพระค้ำวง พระค้ำเภา เป็นช่างแกะสลักลายต่าง ๆ บนองค์เจดีย์ ครอบรอยพระพุทธรูป และยังสร้างรอยพระพุทธรูปจำลองวางทับรอยพระพุทธรูป เดิมไว้ ภายในพระธาตุบรรจุพระบรมสารีริกธาตุ ตัวองค์เจดีย์เป็นทรงบัวเหลี่ยมคล้าย องค์พระธาตุพนม และจัดให้มีงานนมัสการพระพุทธรูปบั๊กบักเป็นประจำทุกปี ในบริเวณ ใกล้เคียงกันมี “ถ้ำพญานาค” ที่เชื่อว่าเป็นที่อยู่ของพญานาคมีลึนขนาด หรือสุวรรณนาค ซึ่งมีลักษณะเป็นโพรงขนาดใหญ่อยู่ใต้ชะง่อนหิน และเชื่อกันว่าในถ้ำพญานาคนี้สามารถ ทะลุไปออกยังแม่น้ำโขงได้ (สำนักงานพระพุทธศาสนาจังหวัดอุดรธานี, 2560; ฐานข้อมูล ทางด้านศิลปกรรมและสถาปัตยกรรมพื้นถิ่นด้านพุทธศิลป์ในภาคอีสาน, 2562) เรื่องปี ที่สร้างพระธาตุเจดีย์อาจจะมี ความคลาดเคลื่อนบ้าง การศึกษาของเชิดชาย บุตดี เกี่ยวกับการสร้างได้ระบุ พ.ศ. 2463 และกล่าวจะเสร็จก็ใช้เวลาสร้างถึง 10 ปี จนถึง พ.ศ. 2473 ในครั้งนั้น เหตุการณ์ที่การก่อสร้างพระธาตุพระพุทธรูปบั๊กบักใช้เวลาสร้างนานกว่า การสร้างพระธาตุท่าอุเทน เนื่องจากสภาพภูมิศาสตร์ที่ตั้งของวัด ที่ตั้งอยู่บนลานหิน ในภูเขาท่ามกลางป่าห้วยไกลชุมชน ถนนหนทางไม่สะดวกในการขนส่ง เครื่องมือ อิฐ หิน ปูน และทราย ฯลฯ จึงใช้เวลานานมากกว่าปกติ กล่าวกันว่าอิฐที่ใช้ในการก่อสร้างต้องเผา ที่บ้านตัวบ้านดินเผา ก่อนที่จะใส่เกวียนขึ้นไปก่อสร้างบนวัดพระพุทธรูปบั๊กบัก (เชิดชาย บุตดี, 2557, น. 122-145) ซึ่งการสร้างเป็นเวลานานก็ทำให้มีบันทึกของพระอาจารย์ สหายปฏิบัติอีกหลายท่านที่มีโอกาสได้ไปร่วมก่อสร้างเจดีย์แห่งนี้

ลักษณะของพระธาตุเจดีย์วัดพระพุทธรูปบั๊กบัก สร้างครอบรอยพระพุทธรูป

ซึ่งประดิษฐานอยู่ภายใน รูปแบบพระธาตุเจดีย์เป็นทรงปราสาททอดอยู่ในผังสี่เหลี่ยมจัตุรัส มีเรือนธาตุซ้อนลดหลั่นขึ้นไป 2 ชั้น ถัดขึ้นไปเป็นองค์ระฆังที่มีลักษณะเป็นบัวเหลี่ยมอยู่เหนือเรือนธาตุและมีส่วนยอดที่มีลักษณะเป็นบัวเหลี่ยมขนาดเล็ก พระธาตุเจดีย์มีทางเข้าจากทางด้านทิศตะวันออกเพียงด้านเดียว ภายในเรือนธาตุมีลักษณะที่บิดัน ประตุทางทิศอื่น ๆ เป็นประตุหลอก โดยรูปแบบศิลปกรรมซุ้มเหนือกรอบประตูพระธาตุเจดีย์พระพุทธบาทบัวบก เป็นงานปูนปั้นระบายสีประดับกระจก ส่วนล่างเป็นกรอบซุ้มที่เกิดจากวงโค้งหลายวงประกบกันปลายซุ้มม้วนเข้า ประดับปูนปั้นรูปช้างเป็นประธานตรงกลางของวงโค้งด้านใน ปลายซุ้มประดับรูปสิงห์หันหน้าเข้าหากันเหนือกรอบซุ้มประดับปูนปั้นมีพื้นหลังเป็นลายกระหนกใบไม้ม้วนระบายสีที่มีลักษณะคล้ายใบระกาหรือฝักเพกาขนาดใหญ่ ส่วนล่างของแต่ละใบประดับรูปเทพธิดาอยู่ในท่านั่งพนมมือ

ส่วนเรือนธาตุของพระธาตุเจดีย์พระพุทธบาทบัวบก อยู่ในผังสี่เหลี่ยมจัตุรัส ตัวอาคารก่ออิฐถือปูน ผนังมีการเจาะช่องทำให้แลดูเสมือนมีเสาประดับผนัง ที่มุมทั้งสี่ตกแต่งด้วยลวดลายปูนปั้น ประตุด้านทิศตะวันตก เหนือ และใต้เป็นประตุหลอกซุ้มประตูทำเป็นวงโค้งหลายวงประกบกัน เหนือกรอบซุ้มมีลักษณะเป็นใบระกาขนาดใหญ่ รูปแบบดังกล่าวมีลักษณะที่ใกล้เคียงกับพระธาตุพนม ส่วนรูปแบบศิลปกรรมลวดลายปูนปั้นประดับที่มุมทั้งสี่ของเรือนธาตุ จะประดับด้วยลวดลายปูนปั้นประดับที่มุมทั้งสี่ของเรือนธาตุ มีลักษณะเป็นลวดลายกระหนกแบบท้องถิ่น สอดผสานด้วยรูปบุคคลและสัตว์ที่มีลักษณะเป็นธรรมชาติ เช่น ช้าง นก ด้านบนสุดเป็นรูปครุฑที่มีลักษณะแบบท้องถิ่น โดยกายท่อนบนเป็นมนุษย์และมีจอยปาก ส่วนกายท่อนล่างคล้ายนก (ฐานข้อมูลโบราณสถานสำคัญในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ, 2565)

ความสำคัญของรอยพระพุทธบาทแห่งนี้นับว่ามีความศักดิ์สิทธิ์และสำคัญสำหรับพระสงฆ์สายปฏิบัติกัมมัฏฐานในภาคอีสานที่สืบต่อกันมาตั้งแต่สมัยยุคเริ่มต้นรับพระพุทธศาสนาเข้ามาสู่บริเวณแถบนี้ กล่าวคือ ก่อนการสร้างเจดีย์ครอบรอยพระพุทธบาท สถานที่แห่งนี้ได้กลายเป็นที่แสวงบุญหาความสงบเพื่อฝึกจิตของพระสงฆ์มาหลายรุ่น ที่ปรากฏหลักฐานจากคำบอกเล่าในหนังสือของพระเกจิอาจารย์หลายท่าน เช่น หลวงปู่แหวน หลวงปู่ดี หลวงปู่ขาว หลวงปู่เทศน์ และหลวงปู่จันทร์ศรี

แห่งวัดโพธิสมภรณ์ เป็นต้น ท่านเหล่านั้นล้วนได้เดินทางไปปฏิบัติธรรม ณ ที่แห่งนี้ บางท่านได้กล่าวถึงการร่วมสร้างพระเจดีย์ครั้งแรกพร้อมกับท่านพระอาจารย์สีห์ทัตต์ด้วย ซึ่งปรากฏงานบันทึกตามคำบอกเล่าของพระอาจารย์เหล่านั้นกล่าวถึงการไปอยู่บนภูพระบาท ระหว่างปี พ.ศ. 2460 ถึง ปี พ.ศ. 2473 ตามบันทึกชีวประวัติ เช่นกรณีของหลวงปู่แหวน สุจิณฺโณ ท่านมาจากทางภาคเหนือถึงวัดพระพุทธรบาทบัวบก บันทึกบอกว่า เป็นวัดร้างในขณะนั้น วัดนี้มีความเหมาะสมแก่การปฏิบัติวิปัสสนา บันทึกยังบอกว่า พระยังไม่ได้เริ่มก่อสร้างพระเจดีย์พุทธรบาทบัวบก เพียงกล่าวถึงเมื่อออกพรรษา ได้ย้ายไปประจำอีกแห่งคือฝั่งที่เป็นบริเวณหนองอุษา

นอกจากนี้ ตามหนังสือประวัติหลวงปู่จันทร์ศรี ท่านได้เล่าประสบการณ์ที่เคยออกธุดงค์ก็มีภูฐานครั้งเป็นสามเณร ระหว่างปี 2471 –2472 ให้ลูกศิษย์ฟัง เวลานั้นเดินทางจากอุดรธานี ผ่านหนองบัวลำภู ถึงจังหวัดเลย จากนั้น เดินทางร่วมกับพระอาจารย์สีห์ สิรินุโร เป็นหัวหน้าคณะพระ 4 รูป สามเณร 1 รูป ลาพระอาจารย์อ่อนศรี ญาณสิริ ไปวิเวกบนภูเก้า หนองบัวลำภู และที่ถ้ำผาปู่ จังหวัดเลย จากนั้นกลับมาพักบ้านสีดา และมาพักที่ “พระพุทธรบาทบัวบก” ช่วยอาจารย์สีห์ทัตต์ พระอาจารย์บุญ ปัญญาวุธ สร้างเจดีย์อยู่ 1 เดือน หลวงปู่จันทร์ศรี เล่าให้ฟังว่า “ตอนนั้นเป็นสามเณร อายุ 17-18 ปี ไปพักอยู่คอกม้าบารส ก็ไปช่วยยกหินขนวัสดุ ทำเจดีย์ครอบรอยพระพุทธรบาท สมัยนั้นไม่มีปูนซีเมนต์ ใช้ปูนขาว ผาทางฝั่งไทยบ้าง ฝั่งลาวบ้าง ก่อขึ้นไปเรื่อยๆ พระอาจารย์สีห์ทัตต์ เป็นพระฝ่ายมหานิกายพระอาจารย์บุญเป็นพระฝ่ายธรรมยุต ก็มาช่วยกัน พระอาจารย์สีห์ทัตต์ เป็นคนทำอุเทน มีญาติโยมจากฝั่งไทยบ้าง ฝั่งลาวบ้าง มาช่วยงานก่อสร้างจำนวนมาก” (คณะศิษยานุศิษย์, 2554)

สำหรับองค์พระธาตุเจดีย์พระพุทธรบาทบัวบก จากการบอกเล่าของท่านเจ้าอาวาสองค์ปัจจุบัน ท่านพระครูพุทธทศบริรักษ์ ในช่วงที่ท่านเข้ามาอยู่ (ตั้งแต่ พ.ศ. 2520) ได้มีการบูรณะเล็กน้อยสองครั้งต่อมา ครั้งสุดท้ายในปี 2534 ทางวัดได้พยายามบูรณะ โดยการทูลส่วนยอดเจดีย์ออกทำการซ่อมแซม แต่การครั้งนั้นก็ไม่เป็นที่สำเร็จด้วยดี เพราะทำตามคำสั่งศรัทธาของญาติโยม ประกอบกับทางวัดมีงบประมาณในการซ่อมแซมน้อย ทำให้ไม่เรียบร้อยตามที่ตั้งไว้ จนถึงปี พ.ศ. 2562 พระธาตุเจดีย์วัดพระพุทธรบาทบัวบก ได้มีการบูรณะครั้งใหญ่ในรอบ 100 ปีอีกครั้ง เนื่องจากพระธาตุเจดีย์ได้ทรุดโทรมไป

มาก มีการแตกหักหลายจุด อาจเกิดอันตรายได้ ควรได้รับการซ่อมแซมโดยเร็ว ทั้งนี้ โดยมีเจ้าภาพกลุ่มที่ทำการบูรณะพระธาตุทำอุเทนที่สร้างโดย ญาครุสีห์ดี สวรรณมาโจ เช่นกัน ในปี พ.ศ. 2560 ชาวพุทธศาสนิกชนกลุ่มนี้ได้ทำการระดมทุนเพื่อการบูรณะครั้งใหญ่ ทั้งนี้ได้มีพิธีการบวงสรวงองค์พระธาตุเจดีย์ อารามนาพระอาจารย์สายวัดป่าทั่วจังหวัดอุดรธานีมาร่วมพิธีเพื่อเป็นสักขีพยานในการเริ่มการบูรณะตั้งแต่วันที่ 20 มีนาคม 2562 และเสร็จสมบูรณ์มีการฉลองในปี 2563 (พระครูพุทธบาทปริวัฑฒ. (2565, 12 กุมภาพันธ์). เจ้าอาวาสวัดพระพุทธรูปบาทบัวบก[บทสัมภาษณ์].

การจัดงานประเพณีมัสการพระพุทธรูปบาทบัวบก

สำหรับการจัดงานมัสการพระพุทธรูปบาทบัวบกนั้น นางหนูล้อม ไชยภูมิ อุบาสิกา วัดพระพุทธรูปบาทบัวบก อายุ 71 ปี ระบุว่า จะจัดขึ้นในช่วงวันขึ้น 11 – 15 ค่ำ เดือน 4 ถือเป็นงานประเพณีประจำปีของวัดและของชุมชนมายาวนาน ซึ่งเชื่อกันว่าน่าจะเริ่มมีการจัดงานมาตั้งแต่พระอาจารย์สีห์ดี สวรรณมาโจ ได้สร้างพระธาตุเจดีย์ครอบรอยพระพุทธรูปบาทเสร็จและจัดงานทำบุญฉลองพระธาตุและได้ทำสืบทอดมาทุก ๆ ปีจนถึงทุกวันนี้ (นางหนูล้อม ไชยภูมิ. (2560, 11 มีนาคม). ผู้สืบทอดประเพณีของชุมชน [บทสัมภาษณ์]. ส่วนในอดีตนั้นท่านพระครูพุทธบาทปริวัฑฒ เจ้าอาวาสวัดพระพุทธรูปบาทบัวบกได้ให้ข้อมูลว่า เคยมีการจัดงานในช่วง 11 – 15 ค่ำเดือน 3 มาก่อน แต่เนื่องจากช่วงเวลาดังกล่าว ชาวบ้านยังไม่เสร็จสิ้นภารกิจในการทำสิกรรมจึงมีการเลื่อนออกไปเป็น 11 – 15 ค่ำ เดือน 4 แทน โดยงานประเพณีมัสการพระพุทธรูปบาทบัวบกนี้จะมีการจัดงานพร้อม ๆ กับงานประจำปีมัสการหลวงพ่อดังค์ดี บ้านน้ำโฆง อ.ท่าบ่อ จ.หนองคาย รวมถึงมีการจัดงานประเพณีมัสการพร้อมกันกับวัดพระพุทธรูปบาทเวินกุ่ม (พระบาทคอแกง) อ.ศรีเชียงใหม่ จ.หนองคาย และวัดพระธาตุทำอุเทน จ.นครพนม ซึ่งเป็นวัดที่บูรณะโดยพระอาจารย์สีห์ดี สวรรณมาโจ เช่นกัน

ในอดีตที่ผ่านมาชาวบ้านจากหมู่บ้านต่าง ๆ ทั้งในเขตอุดรธานี หนองคาย และฝั่งลาวจะไปนมัสการหลวงพ่อดังค์ดี และจะมานมัสการพระพุทธรูปบาทบัวบกด้วย ในอดีตจะนิยมเดินเท้าขึ้นมา เนื่องจากถนนหนทางยังไม่ได้สะดวกดังเช่นปัจจุบัน และการเดินทางด้วยเท้าขึ้นมาเช่นนี้เชื่อกันว่าจะได้อานิสงส์มาก และขณะที่เดินทางมาถึงจะมาพักผ่อนที่โนนสาวเอ้ก่อนจะเดินทางขึ้นไปพระพุทธรูปบาท และเนื่องจากชาวบ้าน

บางส่วนเดินทางมาไกลก็จะต้องพักนอนที่พระพุทธรูปบัวบกก่อน และจะมีการจัดมหรสพ
อาทิ หมอลำกลอน ให้กับชาวบ้านที่มาร่วมงานได้ชมด้วย (ในปัจจุบันได้มีการลดทอน
เรื่องกิจกรรมบันเทิงลงไปและเน้นการจัดงานประเพณีไปที่พิธีกรรมทางความเชื่อ
และศาสนาแทน) (พระครูพุทธทศบริรักษ์. (2565, 12 กุมภาพันธ์). เจ้าอาวาสวัด
พระพุทธรูปบัวบก[บทสัมภาษณ์].

พิธีกรรมและความเชื่อเกี่ยวกับเครื่องบูชาในงานประเพณีนมัสการ พระพุทธรูปบัวบก

ในช่วงของการเตรียมงานจะมีชาวบ้านที่อยู่อาศัยบริเวณตีนเขาและผู้มี
จิตศรัทธาเดินทางมาช่วยกันจัดเตรียมสถานที่ทำความสะอาด เตรียมโต๊ะเครื่องบวงสรวง
บูชาพระพุทธรูปและเหล่าเทพเทวดา พญานาคผู้รักษาพระพุทธรูป โดยการทำพาน
บายศรี เตรียมขนมหวาน ผลไม้ เครื่องบูชา โดยระรินจิตร์ ดอกโธสงและสาคร พาแสง
อุบลสิกา วัดพระพุทธรูปบัวบก ได้ให้รายละเอียดของเครื่องบูชาไว้ดังต่อไปนี้

1. ข้าวดำ
2. ข้าวแดง
3. ข้าวพันก้อน
4. ข้าวเจ็ดสี
5. เมี่ยง
6. หมากพลู
7. ผลไม้ 9 อย่าง
8. พานบายศรี
9. ไข่ต้ม
10. ข้าวตอกดอกไม้

โดยจะนำไปจัดวางบูชาไว้ที่จุดต่างๆ คือ พระธาตุพระพุทธรูปบัวบก พระพุทธรูป
ปางเปิดโลก ถ้าพญานาค เป็นต้น ชาวบ้านได้ช่วยกันตกแต่งสถานที่ ตั้งเครื่องบูชา
ในจุดต่างๆ จะมีการตั้งเครื่องบูชาไว้ตั้งแต่วันแรกของงานและตั้งเครื่องบูชายาวไป
จนถึงวันสุดท้าย ในการบวงสรวงบูชาจะมีการจัดโต๊ะบวงสรวงขนาดใหญ่ที่บริเวณ
หน้าถ้าพญานาคและบริเวณหน้าพระธาตุ และเปิดให้ประชาชนได้ร่วมถวายเครื่องบูชา
ซึ่งจัดเป็นชุด ประกอบด้วย น้ำดื่ม ไข่ ข้าวสาร ก้อยยัดิบ หมากพลู บุหรี่ และรูปเทียน
(ระรินจิตร์ ดอกโธสง และสาคร พาแสง. (2560, 7 มีนาคม). อุบลสิกา วัดพระพุทธรูป
บัวบก [บทสัมภาษณ์].

ส่วนพัฒนาการของเครื่องบูชาพระธาตุนั้น พระครูพุทธทศบริรักษ์ได้อธิบายว่า
เครื่องบูชาเหล่านี้ในสมัยแรกยังไม่ได้มีการกำหนดเครื่องบูชาที่มีจำนวนมากเช่นปัจจุบัน
ในอดีตเป็นแต่เพียงดอกไม้รูปเทียนเท่านั้น ต่อมาได้มีการพัฒนาเครื่องบูชามากขึ้นตาม

สมัยนิยม เหมือนกับการเตรียมเครื่องพะเหวด (บุญพระเวส) นอกจากนี้ท่านเจ้าอาวาสรูปปัจจุบันยังได้อธิบายว่า เครื่องคาย หรือเครื่องบูชาในสมัยโบราณจะมีเครื่องห้อย เครื่องพัน ผึ่งพันน้ำมันหมื่น ซึ่งมีการเตรียมเครื่องห้อยที่ทำจากข้าวซุบสี และเครื่องพันคือ ข้าวพันก้อน เป็นต้น (พระครูพุทธบาทปริรัจฉ. (2560, 7 มีนาคม). เจ้าอาวาสวัดพระพุทธรูปทองคำ[บทสัมภาษณ์].

การบูชาด้วยข้าวพันก้อน ซึ่งได้คติความเชื่อเกี่ยวกับคาถาพัน ดังข้อมูลในประเพณีแห่ข้าวพันก้อนของตำบลบึงบอน อำเภอยางชุมน้อย จังหวัดศรีสะเกษ กล่าวว่า ประเพณีแห่ข้าวพันก้อนนี้เป็นประเพณีทำบุญอย่างหนึ่งที่ผู้มาร่วมงานเชื่อว่าในรอบ 1 ปีจะต้องทำข้าวปลาอาหารมาบูชาคุณของพระพุทธเจ้า ได้ฟังเทศน์ซึ่งมีจำนวนคาถา 1,000 คาถา พร้อมทั้งนำข้าวมาร่วมบูชา แล้วส่วนหนึ่งก็จะถูกนำกลับไปเก็บไว้บูชาที่บ้านและทางวัดก็จะนำข้าวอีกส่วนหนึ่งมาทำขนมเพื่อให้ผู้มาร่วมงานรับประทาน ซึ่งเชื่อว่าการทำบุญนี้จะส่งผลให้เกิดความอุดมสมบูรณ์ในการประกอบอาชีพ มีโชคลาภ และอธิษฐานขอพรในชาติหน้าด้วย การสืบทอดประเพณีแห่ข้าวพันก้อนนี้ได้ปฏิบัติสืบทอดมาจนถึงปัจจุบัน โดยวัตถุประสงค์ของการแห่ข้าวพันก้อนนั้น เพื่อ 1. เพื่อเป็นการบูชาธรรม ถือว่าเป็นการบูชาอันสำคัญยิ่ง 2. เพื่อระลึกถึงพระคุณของพระพุทธศาสนา 3. เกิดความเป็นมงคลสำหรับผู้มาร่วมงานที่จะบันดาลให้พบความสุขความสำเร็จ และประกอบอาชีพ เจริญรุ่งเรือง 4. เพื่อเป็นการพบปะกันของชาวบ้านในงานบุญของหมู่บ้าน 5. เพื่อเป็นการสร้างความสามัคคีของคนระหว่างหมู่บ้านและละแวกเดียวกัน (กระทรวงวัฒนธรรม, 2565)

ในอดีตนั้น การจัดงานนมัสการจะมีเพียง 2 วันคือ วันขึ้น 14 ค่ำ และ 15 ค่ำ เดือน 3 (ปัจจุบันเปลี่ยนเป็นเดือน 4 เพื่อให้สอดคล้องกับวิถีชีวิตการทำเกษตรกรรมของชุมชน) โดยวัน 14 ค่ำจะเป็นวันเดินขึ้นเขาภูพระบาทและนอนพักที่วัด ส่วนวันขึ้น 15 ค่ำ เป็นวันเดินทางกลับลงจากภูพระบาท ปัจจุบันในการจัดงานนมัสการจะจัดจำนวน 5 วัน 5 คืน โดยจะมีการเปิดให้ประชาชนทั่วไปร่วมปฏิบัติธรรมบวชชีพร้าหมัดและมีการเจริญพระพุทธมนต์เป็นประจำทุกคืน และประชาชนทั่วไปก็จะบูชาดอกไม้ธูปเทียนไปบูชาสักการะพระพุทธรูป และจะมีการบวงสรวงใหญ่ในวันขึ้น 14 ค่ำ บริเวณหน้าถ้ำพญานาค และหน้าพระธาตุ โดยหลังจากมีการบวงสรวงบอกกล่าวเทพเทวดา พญานาค

สิ่งศักดิ์สิทธิ์แล้ว จะมีการร่ายรำหน้าแท่นบูชา เรียกว่า รำถวายมือ เสร็จจากพิธีการ
บวงสรวงสิ่งศักดิ์สิทธิ์แล้ว จะมีการนำเครื่องบูชาไปถวายบูชาที่พระธาตุและที่พระพุทธรบาท
และ ในวันขึ้น 15 ค่ำ ซึ่งเป็นวันสุดท้าย หลังจากการเจริญพระพุทธรมนต์ก็จะมีการเวียน
เทียนรอบองค์พระธาตุด้วย ในปัจจุบันได้มีการเพิ่มพิธีการถวายพระเพลิงพระพุทธรูป
สังฆารจำลองเพื่อเชื่อมโยงสัมพันธ์กับวันวิสาขบูชาอีกด้วย ถือเป็นการเสร็จสิ้นพิธีการของ
งานประเพณีนมัสการพระพุทธรบาทบัวบก (พระครูพุทธรบาทบริรักษ์. (2560, 7 มีนาคม).
เจ้าอาวาสวัดพระพุทธรบาทบัวบก[บทสัมภาษณ์].

คุณค่าและการส่งเสริมสืบสานประเพณีนมัสการรอยพระพุทธรบาทบัวบก

คุณค่า หมายถึง สิ่งที่มีประโยชน์หรือมีมูลค่าสูง (สำนักงานราชบัณฑิตยสภา,
2559) ซึ่งในที่นี้วัฒนธรรมถือเป็นสิ่งที่มีประโยชน์ต่อสังคมในแง่ของภูมิปัญญา
ที่บรรพบุรุษไทย ได้สร้างสรรค์ และสืบทอดมาอย่างต่อเนื่อง จากอดีตสู่ปัจจุบัน ทำให้
คนในชาติเกิดความรัก และความภาคภูมิใจ ที่จะร่วมแรงร่วมใจสืบสานต่อไปในอนาคต
ช่วยสร้างชาติให้เป็นปึกแผ่น สร้างความภาคภูมิใจ และศักดิ์ศรี เกียรติภูมิแก่คนไทย
(โครงการสาธิตกรมไทยสำหรับเยาวชน โดยพระราชประสงค์ในพระบาทสมเด็จพระ
พระเจ้าอยู่หัว, 2550) และวัฒนธรรมยังมีลักษณะเป็นทุนทางวัฒนธรรม ซึ่งก็คือ
มรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมของชาติ นั่นเอง

งานประเพณีนมัสการพระพุทธรบาทบัวบกเป็นมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรม
ที่มีความสำคัญต่อการสืบสานพระพุทธศาสนาในท้องถิ่น โดยประเพณีนมัสการ
พระพุทธรบาทบัวบกเป็นประเพณีที่เกิดขึ้นจากการที่ชุมชนมีความเลื่อมใสศรัทธา
ต่อพระพุทธศาสนาและมีความเลื่อมใสต่อท่านพระอาจารย์สีหัตถ์ จนเป็นเหตุให้การบูรณะ
และก่อสร้างพระธาตุครอบรอยพระพุทธรบาทบัวบกเป็นผลสำเร็จ และการจัดงานทำบุญ
เพื่อเฉลิมฉลองการก่อสร้างพระธาตุตั้งแต่สมัยพระอาจารย์สีหัตถ์เป็นเจ้าอาวาส
ได้ถือปฏิบัติสืบต่อกันมาจนถึงปัจจุบันนับเวลาแล้วก็กว่า 100 ปี งานประเพณีนมัสการ
พระพุทธรบาทบัวบก นอกจากจะเป็นงานประเพณีที่สืบเนื่องกับพระพุทธศาสนาแล้ว
ยังเป็นงานประเพณีที่มีความเกี่ยวข้องกับการสืบสานตำนานอุษาคเนย์-บารสด้วย กล่าวคือ
ประชาชนที่เดินทางมานมัสการพระพุทธรบาทบัวบกแล้วก็จะเดินทางต่อไปชม
เพิงหินสมัยก่อนประวัติศาสตร์ในอุทยานประวัติศาสตร์ภูพระบาทด้วย ซึ่งเพิงหินรูปร่าง

ประหลาดตาที่อยู่ใญุทยานประวัตศึลาคสตรัฎพระบาทเปันพื้นที่ที่ถูกเชื่อมโยงกับต่านาน
อุษา-บารสด้วย ด้งปรากฏเปันชื่อต่า ๆ ในต่านานอุษา-บารสไปสอดคล้องกับเพิงหิน
ต่า ๆ ภายใญุทยาน

สำหรับการอนุรักษัและสึบสานประเพณัทางวัดได้จ้งงานต่อนื่องมาตาม
สถานการณักล่าวคือบางปีได้ร่วมกับชุมชนต้งโดยรอบและหน่วยงานองคักรของ
อำเภอบ้านผือ ส่วนบางปีได้จ้งกับบางกลุ่มที่มีศรัทธาเข้ามาอุปถัมภ์และบางปีก็จ้งขึ้นของ
ทางวัดเพิงให้ม้งงานประจำปีตามสึตคองอีสาน จนกระทั่งเข้าสู่การระบาดของคโวิด 19
การจ้งงานได้จ้งมีขึ้นเพิงเปันการภายในของวัดโดยไม่ได้บอกกล่าวให้รับทราบตั่วกัน

สำหรับปีนั้ ทางวัดได้จ้งให้ม้งงานนัฒนการรอยพระพุมบาทประจำปี 2565
ในเดือนมีนาคมอึคครั้ง โดยครั้งนั้จ้งงานภายใตบรยากาศคโวิด 19 ที่ย้งต้งเผาระวัง
ดูแลตั่วเอง แต่ก็ได้มีหน่วยงานอึนนอกจากชุมชนใกล้วัดได้มีคองการสงเสริม สึบสาน
ประเพณัร่วมด้วย ได้แก่ สำนังานวฒัณธรมจ้งหวัดอุดรธานี สภาวฒัณธรมจ้งหวัด
อุดรธานี มหาวิทยาลัยราชภัฏอุดรธานีและหน่วยงานระดับต้องถึนและชุมชนได้เข้าร่วม
สงเสริม ต้งนั้เพิงเปันการสึบสานมรดกภุมิปัญญาทางวฒัณธรมบองจ้งหวัดอุดรธานี
เปันการสงร้างคณค่าและอนุรักษัต้องถึน เพิงสึบสานคึลปวฒัณธรมบองจ้งหวัด
หลังจ้งงานประเพณันัฒนการรอยพระพุมบาทบวบคได้ขึ้นทะเปียนเปันมรดกภุมิปัญญา
ทางวฒัณธรมบองจ้งหวัดอุดรธานี ในปี 2562 ที่ผ่านมา ต้งสองหน่วยงานหลักจ้งได้
เข้าร่วมงานกับทางวัดในการจ้งงาน เพิงให้งานนัฒนการได้เปันที่รับทราบและทำนุบำรุง
พระพุมบาทศานา ในการร่วมประเพณังานนัฒนการพระพุมบาทบวบคนั้ทางสำนังาน
วฒัณธรมจ้งหวัดอุดรธานีและมหาวิทยาลัยราชภัฏอุดรธานีได้บูรณาการการทำนุบำรุง
คึลปวฒัณธรมกับการเรียนการสอนโดยนำนักคึลการร่วมพฤษักรรมและเรียนรู้ในงาน
ประเพณันี้ด้วย โดยจ้งให้มพิชัการถวายเครื่องสัการะบูชา จ้งชบวนพานบายศรั
รอบพระธาดุเจดีย์พระพุมบาทบวบคสำหรับผู้ร่วมงาน ก่อนจะมีพฤษับวงสงรังสัคคัดีสัทธิ
ภายใญุวัดอึน ๆ เช่น ถ้ำพญานาค

นอกจากนั้ในการจ้งงานประเพณันัฒนการตลอด 5 วัน ค็ือระหว่างวันที่ 12-17
มีนาคม 2565 ทางวัดได้จ้งให้มกัจกรรมที่น่าสนจ้งต่า ๆ ต้งประเพณัต้งเดิมที่เคยปฏิบัติมา
เช่น การปัดทองรอยพระพุมบาท พฤษัการะกรรมต้อบูรพาจารย์ใญุอดีตทุกองคั พฤษับูชา

ถ้าพญานาค 3000 ปีภูพระบาทแล้วยังมีประเพณีสิ่งใหม่ที่เสริมเข้ามาเพื่อเป็นการส่งเสริมพระพุทธศาสนา ได้แก่ พิธีสมโภชน์พระบางองค์จำลองจากเมืองหลวงพระบาง และพิธีสืบเนื่องวันวิสาขบูชา การถวายพระเพลิงพระพุทธรูปเจ้าเสมอนจริง โดยประเพณีที่เสริมเข้ามาก็เพื่อเป็นการให้ระลึกถึงวันสำคัญทางศาสนา ซึ่งไม่จำเป็นต้องจัดเฉพาะในวันที่ตรงกับเดือนนั้นเท่านั้น หากแต่สามารถนำมาส่งเสริมกิจกรรมทางศาสนาได้ตลอด เช่นกับบางประเทศมีการจัดงานวันสำคัญทางศาสนาเป็นเวลาหนึ่งเดือน ไม่ใช่ 1 วันอย่างเมืองไทย ซึ่งนี่เป็นเจตนาของพระครูพุทธบาทบวรวิริย์ เจ้าอาวาสวัดพระพุทธรูปบาทบัวบก (พระครูพุทธบาทบวรวิริย์. (2565, 12 กุมภาพันธ์). เจ้าอาวาสวัดพระพุทธรูปบาทบัวบก[บทสัมภาษณ์]. อย่างไรก็ตาม พุทธศาสนิกชน และชุมชนโดยรอบภูพระบาทย่อมเป็นชุมชนสำคัญที่ช่วยให้ประเพณีมีสภาวะพระพุทธรูปบาทบัวบกสืบสานมาจนถึงปัจจุบัน โดยผู้สูงอายุและลูกหลานของผู้สูงอายุในชุมชนได้เป็นผู้ที่อุปถัมภ์ดูแลวัดมาโดยตลอด เมื่อถึงช่วงเวลางานประเพณีชุมชนก็จะขึ้นมาบวชเพื่อช่วยกันเตรียมงานประเพณี เช่น การเตรียมเครื่องบูชาประเภทต่างๆ อาทิ ขนม น้ำ บายศรี ข้าวตอก ดอกไม้ ฯลฯ การเข้าร่วมงานพิธีตั้งแต่วันแรกจนถึงการเก็บงาน โดยรายละเอียดขั้นตอนต่างๆ ชุมชนจะเป็นผู้ประสานงานกับพระสงฆ์โดยตลอด นอกจากนี้ชุมชนยังมีส่วนสำคัญต่อการรักษางานบุญประเพณีควบคู่ไปกับตำนานอุษา-บารสและการรักษาธรรมชาติสิ่งแวดล้อมในอุทยานประวัติศาสตร์ภูพระบาทด้วย งานประเพณีจึงจะเป็นงานเทศกาล ประเพณีจึงเป็นการเสริมสร้างและหล่อหลอมสังคมให้อยู่ร่วมกันของวัด ชุมชนและสิ่งแวดล้อมอย่างยั่งยืน

อภิปรายผล

จากผลการศึกษาตามวัตถุประสงค์ข้อที่ 1 พบว่า ความเป็นมาของพระพุทธรูปบาทบัวบกเป็นเรื่องราวพระพุทธรูปที่มีความสัมพันธ์กับเรื่องตำนานพญานาคซึ่งเป็นการเชื่อพื้นฐานของชุมชนในเขตลุ่มแม่น้ำโขง โดยพญานาคมักจะถูกนำมาเชื่อมโยงในแง่ของผู้รักษารอยพระพุทธรูปบาท หรือ ผู้รักษาพระธาตุ ดังปรากฏในตำนานของพระธาตุหรือ พระพุทธรูปที่สำคัญๆ หลายแห่ง อาทิ พญาศรีสัตตนาคร (พญานาค 7 ตน) ผู้ดูแลรักษาองค์พระธาตุพนม เป็นต้น ประการต่อมาผลการศึกษาในวัตถุประสงค์ข้อที่ 2 พบว่า พิธีกรรมการบวงสรวงมีการปรับเปลี่ยนไปตามยุคสมัย โดยในยุคแรกๆ ยังไม่มี

พิธีกรรมที่ละเอียดซับซ้อนเช่นในปัจจุบัน ในอดีตอาจมีเพียงการถวายเครื่องสักการะ ดอกไม้ธูปเทียนหรือขันหมากเบ็ง บายศรี เท่านั้น เมื่อผ่านยุคสมัยมาหลายสิบปี ก็มีพัฒนาการด้านการประกอบพิธีกรรมตามความนิยมในแต่ละยุคสมัย จึงมีการนำเอา เครื่องบวงสรวงประเภทข้าวพันก้อน ข้าว 7 สี เป็นต้น เข้ามาเป็นเครื่องบูชา ตลอดจน มีการพ้อนรำถวายที่หน้าพระธาตุ ก็อาจจะเป็นเพราะในปัจจุบันมีความนิยมนำการรำบูชา มาใช้ในการถวายสักการะแก่สถานที่ศักดิ์สิทธิ์ และปรากฏการณ์การรำบวงสรวงนี้ ยังได้แพร่กระจายความนิยมไปทั่วประเทศด้วย จะเห็นได้ว่า การที่มีความเชื่อคล้ายๆ กันในแง่ของพยานาคู่กับพระธาตุ และความนิยมในการพิธีพืชน์เครื่องบูชาให้มีความละเอียดซับซ้อนขึ้น ตลอดจนการนิยมนำบวงสรวงสิ่งศักดิ์สิทธิ์นั้น สอดคล้อง กับแนวคิดทฤษฎีการแพร่กระจายทางวัฒนธรรมของฟรานส์ โบแอส (Franz Boas อ้างถึงใน อมรา พงศาพิชญ์, 2542, น. 119-120) ซึ่งเชื่อว่า กลุ่มชนที่มีลักษณะ คล้ายกันจะมีเกี่ยวข้องสัมพันธ์กันมาก่อน การที่สังคมมีวัฒนธรรมเหมือนกันก็เพราะ การแพร่กระจายทางวัฒนธรรมจากสังคมหนึ่งไปอีกสังคมหนึ่ง ทำให้เกิดการปะทะ สันจรคึกกันทางวัฒนธรรม เกิดการยอมรับวัฒนธรรมซึ่งกันและกัน

สำหรับระยะเวลาในการจัดงานประเพณีนั้น ในอดีตมีการจัดงานในช่วง 11-15 ค่า เดือน 3 แต่ในช่วงเวลาดังกล่าวชาวบ้านยังไม่เสร็จสิ้นภารกิจในการทำกิจกรรมจึงมีการปรับเปลี่ยนให้เหมาะสมกับบริบทโดยการเลื่อนออกไปเป็น 11-15 ค่า เดือน 4 แทน นอกจากนี้ในอดีตการเดินทางมานมัสการรอยพระพุทธรูปบาทก็เป็นการเดินทางจากตีนเขา ขึ้นสู่ส่วนยอดของภูพระบาท ยังไม่มีมหรสพ ต่อมามีการปรับตัวตามความนิยมของชุมชน ที่มีมักจะจ้างหมอลำมาลำ หรือ จ้างฉายหนังที่บริเวณวัดเพื่อให้คนที่เดินทางมาทำบุญ ได้ชมกัน จนกระทั่งในช่วง 3 ปีที่ผ่านมาท่านเจ้าอาวาสได้มีแนวคิดให้ประเพณีงานนมัสการ พระพุทธรูปบาทบัวบกมีความบริสุทธิ์มากขึ้นกว่าเดิมที่ผ่านมา จึงได้ตัดงานมหรสพออก ให้เหลือไว้เฉพาะแก่นสาระสำคัญคือ การนมัสการรอยพระพุทธรูปบาท การทำบุญ การปฏิบัติ ธรรมถือศีล 8 การเจริญพุทธมนต์ และการเวียนเทียน เป็นต้น

ส่วนผลการศึกษาตามวัตถุประสงค์ข้อที่ 3 พบว่า จากการลงพื้นที่ศึกษาและ สังเกตในงานประเพณีนมัสการพระพุทธรูปบาทบัวบกเป็นเวลา 4 ปี พบว่า ประเพณีนมัสการ พระพุทธรูปบาทบัวบกได้รับการขึ้นทะเบียนเป็นมรดกภูมิปัญญาประจำจังหวัดอุดรธานีแล้ว

เมื่อปี 2562 เนื่องด้วยเป็นมรดกภูมิปัญญาที่ใกล้สูญหาย การรักษาประเพณีนัสการ พระพุทธรูปบัวบกเอาไว้ท่ามกลางความชอบของพุทธศาสนิกชนที่มาร่วมงานประเพณี อันเนื่องมาจากหลายปัจจัย อาทิ ความเจริญทางวัตถุ การอยู่ห่างไกลจากชุมชนเมือง ความสนใจที่ลดลงของเยาวชนผู้สืบทอด แต่วัดก็ยังคงรักษาประเพณีนี้ไว้ช่วยให้ชุมชน ยังคงรักษามรดกทางภูมิปัญญา ความเชื่อ และประเพณีอันเป็นอัตลักษณ์ของชุมชน เอาไว้ได้จนถึงปัจจุบัน แต่อย่างไรก็ตามงานประเพณีนี้ยังเป็นที่รู้จักของพุทธศาสนิกชน นอกพื้นที่ค่อนข้างน้อย มีผู้มาเข้าร่วมงานประเพณียังไม่มากนัก ยังจำเป็นต้องได้รับการสนับสนุนจากภาครัฐและชุมชนในการสนับสนุนด้านงบประมาณและการประชาสัมพันธ์ งานประเพณี ตลอดถึงการจัดกิจกรรมการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมเพื่อส่งเสริมให้ เศรษฐกิจชุมชนให้เจริญก้าวหน้าและยั่งยืนต่อไป สอดคล้องกับ งานของ สาธิต พนารี (2557) ที่อธิบายว่า การบริหารจัดการวัดในยุคโลกาภิวัตน์ประกอบด้วยกิจการหลายด้านที่ต้องสัมพันธ์เชื่อมโยงกันและเหมาะสมกับยุคสมัยอยู่ตลอดเวลา ความเจริญทางสังคม แบบตะวันตกทำให้บทบาทของวัดและพระสงฆ์ลดลง การจัดการสถานที่สำหรับศึกษา เรียนรู้ยังขาดความน่าสนใจ ผู้คนเริ่มหันห่างจากวัด ส่วนการฟื้นฟูมรดกทางวัฒนธรรมนั้น มีแนวทางที่สอดคล้องกับงานของ วราวุฒิ คำพานิช (2564) ที่อธิบายว่า การรักษามรดก ทางวัฒนธรรมนั้น ต้องอาศัยพลังขับเคลื่อนที่เข้มแข็งของคนในชุมชน คณะสงฆ์ เจ้าหน้าที่ ปกครอง เยาวชนคนรุ่นใหม่ ภาครัฐ ภาคเอกชน สถาบันการศึกษา องค์กรปกครองส่วน ท้องถิ่น ร่วมกันในการแก้ปัญหาและช่วยกันรักษาอัตลักษณ์ของชุมชนไว้ให้คงอยู่ต่อไป

บทสรุป

ประวัติความเป็นมาของพระพุทธรูปบัวบกนั้น มีการเล่าขานในลักษณะของ ตำนานพระเจ้าสิบโลกว่า พระพุทธเจ้าได้เสด็จมาโปรดสัตว์ในที่ต่าง ๆ เป็นจำนวนมาก ครั้งหนึ่งพระองค์ได้เสด็จไปยังถ้ำหนองบัวบาน และถ้ำบัวบก อันเป็นที่อาศัยของนาค 2 ตน คือ กุฑโรปาปนาค และมิลินทนาค พระพุทธองค์ได้ทรงแสดงธรรมแก่พญานาค ทั้งสองตนแล้ว พญานาคทั้งสองก็บังเกิดความเลื่อมใสประกาศตนเป็นอุบาสก และ ถือพระไตรสรณคมน์เป็นสรณะ ที่พึงที่ระลึกตลอดชีวิต เมื่อพญานาครับไตรสรณคมน์แล้ว จึงกราบทูลขออวยพระบาทพระพุทธองค์ไว้เป็นที่สักการบูชา พระพุทธองค์ทรงพิจารณา

สถานที่แล้ว จึงได้ประทับรอยพระพุทธบาทไว้ ณ สถานที่นี้ นอกจากนี้การเกิดขึ้นของ รอยพระพุทธบาทบัวบกมีสัมพันธ์กับตำนานเกี่ยวกับพญานาค ที่เป็นความเชื่อของคน ในท้องถิ่นลุ่มน้ำโขง สอดคล้องกับตำนานอุรังคธาตุ หรือนิทานอุรังคธาตุ ได้แก่ ตำนาน การสร้างพระธาตุพนม ตำนานนี้กล่าวถึงบริเวณภูพระบาทแต่เดิมเรียกว่า ภูกุเวียน เป็นสถานที่ที่เชื่อว่าเป็นที่อยู่ของพญานาคที่พระพุทธเจ้าเสด็จมาทรมานและเทศนานาค ให้กลายเป็นพุทธสาวกซึ่งปรากฏในชั้นรอยพระพุทธ

งานประเพณีมัสการพระพุทธบาทบัวบกจะจัดขึ้นในช่วงวันขึ้น 11-15 ค่ำ เดือน 4 ถือเป็นงานประเพณีประจำปีของวัดและของชุมชนมายาวนานกว่า 100 ปี ซึ่งเชื่อกันว่าน่าจะเริ่มมีการจัดงานมาตั้งแต่สมัยพระอาจารย์สีห์ตถ์ สุวรรณมาโจ ซึ่งได้สร้างพระธาตุเจดีย์ครอบรอยพระพุทธบาทเสร็จและจัดงานทำบุญฉลองพระธาตุ และได้ทำสืบต่อมาทุก ๆ ปีจนถึงทุกวันนี้

ส่วนรายละเอียดของพิธีกรรมนั้น จะประกอบไปด้วยขั้นเตรียมการ ได้แก่ การจัดเตรียมอุปกรณ์เครื่องบวงสรวงในช่วงก่อนวันงานประเพณี เมื่อถึงวันแรกของงาน ประเพณีก็จะมีพิธีบวงสรวงบูชาที่บริเวณหน้าพระธาตุและบริเวณหน้าถ้ำพญานาค โดยท่านเจ้าอาวาสวัดพระพุทธบาทบัวบกเป็นประธานในพิธี และบางปีอาจจะมีการแห่มาเป็นผู้ช่วยในการประกอบพิธีกรรมด้วย จากนั้นจึงเปิดโอกาสให้พุทธศาสนิกชนทั่วไป ได้เข้าไปถวายดอกไม้ธูปเทียนและปิดทองที่รอยพระพุทธบาทตลอดทั้งวัน เมื่อถึงเวลา ค่ำก็จะมีการเจริญพระพุทธมนต์ เช่นนี้เรื่อยไปจนถึงวันสุดท้ายของงานประเพณีจะมี พุทธศาสนิกชนจากชุมชนรอบภูพระบาทรวมกันขึ้นมาร่วมเวียนเทียนรอบองค์พระธาตุ พระพุทธบาทบัวบกเป็นเสร็จพิธี และตั้งแต่ปี 2564 เป็นต้นมาได้มีการเพิ่มพิธีกรรม การถวายพระเพลิงพระพุทธสรีระจำลองซึ่งทำจากขี้ผึ้งหรือโคม เข้าไปในวันสุดท้าย ของงานประเพณีนี้ด้วย

งานประเพณีมัสการพระพุทธบาทบัวบกเป็นมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรม ที่มีความสำคัญต่อการสืบสานพระพุทธศาสนาในท้องถิ่น มีการจัดงานทำบุญเพื่อเฉลิมฉลองการก่อสร้างพระธาตุตั้งแต่สมัยพระอาจารย์สีห์ตถ์เป็นเจ้าอาวาสได้ถือปฏิบัติสืบ ต่อกันมาจนถึงปัจจุบันนับเวลาแล้วก็กว่า 100 ปี พุทธศาสนิกชน และชุมชนโดยรอบ ภูพระบาทย่อมเป็นชุมชนสำคัญที่ช่วยให้ประเพณีมัสการพระพุทธบาทบัวบกสืบสาน

มาจนถึงปัจจุบันนอกจากนี้ชุมชนยังมีส่วนสำคัญต่อการรักษางานบุญประเพณีควบคู่ไปกับตำนานอุษา-बारสและการรักษาธรรมชาติสิ่งแวดล้อมในอุทยานประวัติศาสตร์ภูพระบาทด้วย งานประเพณีจึงจะเป็นงานเทศกาล ประเพณีจึงเป็นการเสริมสร้างและหล่อหลอมสังคมให้อยู่ร่วมกันอย่างยั่งยืน

เอกสารอ้างอิง

- กระทรวงวัฒนธรรม. (2565). *ข่าวพันก้อ่น*. สืบค้นจาก [https://www.m-culture.go.th/sisaket/ewt_news.php?nid=949 &file_name=index](https://www.m-culture.go.th/sisaket/ewt_news.php?nid=949&file_name=index)
- กระทรวงวัฒนธรรม. (2565). *แบบจัดทำรายการเบื้องต้นมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรม (มก.2) เรื่อง งานประเพณีนมัสการพระพุทธบาทบัวบก*. สืบค้นจาก https://www.m-culture.go.th/udonthani/ewt_dl_link.php?nid=1085
- กรมส่งเสริมวัฒนธรรม. (2565). *มรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรม*. สืบค้นจาก <http://ich.culture.go.th/>
- กรมส่งเสริมวัฒนธรรม. (ม.ป.ป.). *มรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมและการพัฒนาที่ยั่งยืน*. ม.ป.พ.
- คณะศิษยานุศิษย์. (2554). *จันทร์ศรีส่องเพ็ญ อนุสรณ์ 100 ปี หลวงปู่จันทร์ศรีจันทร์ที่ไป*. สมุทรปราการ: ไทยบริติช ซีเคียวริตี้ พรินติ้ง.
- โครงการสารานุกรมไทยสำหรับเยาวชน โดยพระราชประสงค์ในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เล่มที่ 23. (2550). *คุณค่าและความสำคัญของภูมิปัญญาไทย*. กรุงเทพฯ: รุ่งศิลป์การพิมพ์.
- เชิดชาย บุตตี. (2557). *บทบาทญาติที่ตัดต่องานพุทธศิลป์เหนือสองฝั่งโขง*. *วารสารศิลปวัฒนธรรม*, 35(7), 122-145.
- ฐานข้อมูลทางด้านศิลปกรรมและสถาปัตยกรรมพื้นถิ่นด้านพุทธศิลป์ในภาคอีสาน. (2565). *วัดพระพุทธบาทบัวบก*. สืบค้นจาก <https://cac.kku.ac.th/esanart/19%20Province/Udon%20Thani/praputabat/UD%20praputabat.html>

- ฐานข้อมูลโบราณสถานสำคัญในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ศูนย์ศึกษาศิลปกรรมโบราณ
ในเอเชียอาคเนย์ คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร. (2556).
พระพุทธบาทบัวบก. สืบค้นจาก http://www.archae.su.ac.th/art_in_thai-land/?q=node/788
- ฐานข้อมูลประเพณีท้องถิ่นในประเทศไทย ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร. (2560).
งานนมัสการพระพุทธบาทบัวบก. สืบค้นจาก <https://www.sac.or.th/databases/rituals/detail.php?id=99>
- นฤพนธ์ ต้วงวิเศษ. (2565). *Diffusion*. สืบค้นจาก <https://www.sac.or.th/databases/anthropology-concepts/glossary/35>
- ประกาศจังหวัดอุดรธานี. (2562). การขึ้นทะเบียนรายการเบื้องต้นมรดกภูมิปัญญา
ทางวัฒนธรรม ปี 2562.
- พระยาอนุমানราชธน. (2514). *วัฒนธรรมและธรรมเนียมประเพณีต่าง ๆ ของไทย*.
กรุงเทพฯ : ม.ป.พ.ราชบัณฑิตยสถาน. (2546). *พจนานุกรมฉบับ
ราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2542*. กรุงเทพฯ : อักษรเจริญทัศน์.
- วรารุณี คำพานิช. (2564). การเปลี่ยนแปลงทางด้านมรดกทางวัฒนธรรมของกลุ่ม
ชาติพันธุ์ชาวเวียดนามในยุคโลกาภิวัตน์ กรณีศึกษาวัดเจริญบุญ (วัดญวน)
อำเภอรัฐประเทศ จังหวัดสระแก้ว. *วารสารสถาบันวัฒนธรรม
และศิลปะ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ*, 22(2), 64-82.
- สมิตร ปิติพัฒน์. (2558). *บ้านผือ: ร่องรอยจากอดีต* (พิมพ์ครั้งที่ 4). อุดรธานี:
บ้านผือการพิมพ์.
- สำนักงานพระพุทธศาสนาจังหวัดอุดรธานี. (ม.ป.ป.). *วัดพระพุทธบาทบัวบก*. สืบค้นจาก
http://udn.onab.go.th/index.php?option=com_content&view=article&id=228:2009-07-30-02-41-28&catid=71:-9-1&Itemid=245
- สำนักงานราชบัณฑิตยสภา. (2559). *ปรัชญาวัฒนธรรม. วารสารราชบัณฑิตยสภา*,
41(2), 48.

- สาธิต พนารี. (2557). *กระบวนทัศน์ใหม่การบริหารจัดการวัดยุคโลกาภิวัตน์* (ปริญญา
นิพนธ์ปริญญาดุษฎีบัณฑิต). มหาวิทยาลัยราชภัฏวไลยอลงกรณ์ ในพระบรม
ราชูปถัมภ์, ปทุมธานี.
- สุพัตรา สุภาพ. (2520). *สังคมและวัฒนธรรมไทย*. กรุงเทพฯ : ไทยวัฒนาพานิช.
- สุทธาธิกุล กาญจนภรางกูร. (2544). *การวิเคราะห์ความเชื่อและพิธีกรรมของ
ชาวบ้านที่มีต่ออนุสาวรีย์ท้าวสุรนารี*. วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต.
มหาวิทยาลัยรามคำแหง.
- อมรา พงศาพิชญ์. (2542). *ความหลากหลายทางวัฒนธรรม (กระบวนทัศน์และบทบาท
ในประชาสังคม)*. กรุงเทพฯ: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.